

ANTIK DAVR TARIXIY REKONSTRUKSIYASI MASALALARI (SHIMOLIY BAQTRIYANING MODDIY MADANIYATI MISOLIDA)

Nazarova Nozima Narzulloevna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Tarix fakulteti 2-kurs magistranti

E-mail: nozimanazarova30@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shimoliy Baqtriya moddiy madaniyati misolida antik davrni tarixiy rekonstruksiya masalalari ko'rib chiqiladi. Hozirgi janubiy O'zbekiston va Afg'onistonning shimoliy hududlarida olib borilgan arxeologik qazishmalarga asoslanib, tadqiqot mintaqaning eramizdan avvalgi IV asrdan milodiy III asrgacha bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishini qayta qurishdan iborat. Tipologik, stratigrafik va statistik usullardan foydalangan holda, 500 dan ortiq arxeologik artefaktlar, jumladan, keramika, tangalar, metall buyumlar va me'morchilik qoldiqlari - ularning xronologik va funksional naqshlarini aniqlash uchun tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Antik davr, tarixiy qayta qurish, Shimoliy Baqtriya, moddiy madaniyat, arxeologiya, stratografiya, kulolchilik tipologiyasi, numizmatika, artefakt tasnifi, madaniy sintez, iqtisodiy tarmoqlar, urbanizatsiya, tarixiy geografiya, madaniy davomiylik, statistik tahlil, qazishma ma'lumotlari, Yunon-Baqtriya sivilizatsiyasi.

Antik davr insoniyat tarixining eng muhim bosqichlaridan biridir. Bu davrda madaniyat, san'at, siyosat va ilm-fan sohalarida yuksak taraqqiyot kuzatilgan. Shu sababli, antik davrni chuqur o'rganish va uni ilmiy asosda qayta tiklash masalasi tarix fanining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Antik davr tarixiy rekonstruksiya — bu o'tmishdagi hayot tarzini, iqtisodiy, siyosiy va madaniy tizimlarni ilmiy asosda qayta tiklash jarayonidir. Tarixiy rekonstruksiya deganda, o'tgan davrlardagi jamiyat hayotining barcha jihatlarini — turmush tarzi, kiyim-kechak, qurol-yarog', me'morchilik, diniy e'tiqod va san'atni arxeologik topilmalar, yozma manbalar hamda tasviriy san'at asarlari asosida tiklash tushuniladi. Antik davrni rekonstruksiya qilish jarayoni oson emas, chunki u ko'plab ilmiy masalalarni o'z ichiga oladi.

Birinchi navbatda, manbalar cheklanganligi muammosi mavjud. Antik davrning ko'plab yozma manbalari yo'qolib ketgan yoki bizgacha faqat parchalar holida yetib kelgan. Masalan, qadimgi yunon tarixchisi Gerodot, shoir Gomer yoki rimlik Polibiy asarlari orqali o'sha davr hayoti haqida ma'lumot olish mumkin, biroq ularning ishonchlilik darajasi har doim ham aniq emas. Shuningdek, ayrim manbalar mualliflarning shaxsiy qarashlari va siyosiy manfaatlari asosida yozilgan bo'lishi mumkin.

Ikkinchi muammo — arxeologik topilmalarni talqin qilishdagi noaniqlik. Arxeologlar tomonidan topilgan sopol buyumlar, qurollar yoki me'moriy inshootlar bo'laklari o'sha davr madaniyatini anglash uchun muhim bo'lsa-da, ularning asl ma'nosi va vazifasini to'liq aniqlash har doim ham imkoni bo'lmaydi. Masalan, bir dona sopol idishning qaysi xalq madaniyatiga mansubligini, uni kim ishlatganini aniqlashda turli talqinlar paydo bo'ladi. Yana bir muhim masala — antik davrga nisbatan g'arb tarixshunosligida shakllangan idealistik yondashuv. Uyg'onish davridan boshlab Yevropa olimlari antik Yunoniston va Rim sivilizatsiyalarini "mukammal" madaniyat sifatida talqin qilib, ularni boshqa xalqlardan ustun qo'ygan. Bu esa tarixiy voqealarga biryoqlama baho berilishiga sabab bo'lgan.

Zamonaviy tarixshunoslikda bu yondashuv o'zgarmoqda. Arxeometrik va tajriba arxeologiyasi usullari yordamida antik buyumlar, qurollar, kemalar va inshootlarning asl holati va ishlash mexanizmlari qayta tiklanmoqda. 3D modellash, virtual muzeylar, genetik tadqiqotlar va madaniyatlararo tahlil kabi texnologik yondashuvlar antik davrni yanada aniqroq o'rganishga imkon bermoqda.

Antik davr tarixiy rekonstruksiyasining ahamiyati beqiyos. U faqat o'tmishni eslash emas, balki insoniyat sivilizatsiyasining ildizlarini, bugungi madaniyat va siyosiy tizimlarning shakllanishini anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, rekonstruksiya ishlari madaniy merosni asrash, ilmiy-turistik loyihalarni rivojlantirish va milliy o'zlikni anglash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Antik davrni tarixiy qayta qurish asosan moddiy madaniyat tahliliga tayanadi, ayniqsa yozma manbalari cheklangan hududlarda. Hozirgi Surxondaryo (O'zbekiston) va Afg'oniston shimolini qamrab olgan Shimoliy Baqtriya O'rta Osiyodagi eng muhim arxeologik landshaftlardan biri hisoblanadi. Dalverzin tepa, Kampir tepa, Fayoz tepa, Ayrtam, Xalchayon kabi manzilgohlar Yunon-Baqtriya va Kushonlar davriga oid qimmatli dalillardir. Ushbu arxeologik majmualar nafaqat aholi punktlarining evolyutsiyasini, balki mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy tashkil etish mexanizmlari, badiiy ifoda va diniy urf-odatlarini ham ochib beradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi moddiy dalillarni statistik va qiyosiy usullar bilan birlashtirish orqali Shimoliy Baqtriyaning madaniy rivojlanishini tizimli ravishda qayta qurishni taklif qilishdir.

Salavkiylar, Yunon-Baqtriya va Kushonlar davrlariga oid zarblarni ifodalovchi jami 127 ta tanga aniqlangan. Helios, Zevs va keyinchalik buddist ikonografiyasi tasvirlangan tangalarning mavjudligi ham diniy plyuralizmni, ham madaniyatlararo almashinuvni ko'rsatadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Kushonlar tangalari (42%) ustunlik qiladi, bu esa Kushon imperiyasining eramizning 1-2-asrlarida siyosiy va iqtisodiy yuksalishini ko'rsatadi.

Statistik va stratigrafik ma'lumotlarning integratsiyasi Shimoliy Baqtriyaning madaniy davomiyligini nozik tushunish imkonini beradi. Import qilingan ellinistik naqshlar bilan bir qatorda mahalliy keramika shakllarining saqlanib qolishi oddiy taqlid qilishdan ko'ra tanlangan madaniy moslashuvni aks ettiradi.

Tangalar muomalasidan olingan iqtisodiy ma'lumotlar Shimoliy Baqtriyaning Ipak yo'li tarmog'i orqali Eron platosi, Hindiston va O'rta er dengizi dunyosini bog'laydigan transmintaqaviy savdo markazi bo'lib ishlaganligini ko'rsatadi. Qolaversa, yunon badiiy konventsiyalari, hind diniy timsollari va O'rta Osiyo hunarmandchiligining madaniy sintezi o'ziga xos Baqtriya-Kushon madaniy o'ziga xosligining paydo bo'lishiga olib keldi — bu Yevroosiyo sivilizatsiyasining kengroq kontekstida muhim hodisadir.

Shimoliy Baqtriya moddiy madaniyatini tarixiy qayta qurish O'rta Osiyodagi qadimiy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarni tushunishga katta hissa qo'shadi. Arxeologik tipologiya, stratigrafik ketma-ketlik va statistik modellashirishning integratsiyasi orqali ushbu tadqiqot Shimoliy Baqtriyaning miloddan avvalgi IV asrdan miloddan avvalgi III asrgacha madaniy innovatsiyalar va iqtisodiy faoliyatning dinamik markazi bo'lganligini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Shimoliy Baqtriya ellinistik, hind va mahalliy madaniy an'analar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning asosiy markazi bo'lgan. Tadqiqot mintaqadagi urbanizatsiya jarayoni, iqtisodiy tizimlar va Ipak yo'lining dastlabki qismidagi transmintaqaviy aloqalarni yoritadi. Statistik ma'lumotlar qadimgi dunyoda Baqtriya sivilizatsiyasini shakllantirgan madaniy o'zgarishlarni aniqroq tushunishga yordam beradi.

Topilmalar arxeologik ma'lumotlarga miqdoriy yondashuvlar quyidagilar uchun muhim ekanligini ta'kidlaydi:

- aniq xronologik asoslarni o'rnatish,
- moddiy ishlab chiqarishdagi funktsional o'zgarishlarni aniqlash va mintaqalar bo'ylab madaniyatlararo o'zaro aloqalarni kuzatish.

Binobarin, qadimgi Baqtriyaning qayta tiklanishi qadimgi dunyoda madaniy duragaylik va iqtisodiy integratsiyaning murakkab jarayonlarini tushunish uchun qimmatli namuna bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, antik davr tarixiy rekonstruksiya — bu nafaqat o'tmishni jonlantirish, balki insoniyat tarixini to'g'ri tushunish sari tashlangan muhim ilmiy qadamlardan biridir. U o'tmish va bugun o'rtasida ko'prik bo'lib, madaniyatlar davomiyligini ta'minlaydi va kelajak avlodlar uchun tarixiy xotirani saqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pidayev Sh. "Sirli Kushonlar saltanati" Toshkent SSSR fan nashriyoti 1990
2. Rtveladze, E.V. "Qadimgi Baqtriya va Markaziy Osiyo". Toshkent: Fan, 1999 yil.
3. Sarianidiy V. "Baqtriya arxeologik majmuasi". Moskva: Sharqshunoslik nashriyoti, 2002.

4. Berdimurodov A. “O‘zbekiston arxeologiyasi”. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
5. Jalolov B. “Shimoliy Baqtriya madaniy merosi va arxeologiyasi”. Termiz: Surxon matbuoti, 2018 yil.
6. Sagdullayev A. “Qadimgi o‘rta Osiyo tarixi” O‘quv Qo‘llanma, Toshkent, “Universitet” nashriyoti, 2004
7. Dalverzin tepa va Fayoz tepa arxeologik ekspeditsiyalarining dala ma’lumotlari asosida muallifning statistik tahlili (2018–2023).